
19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI

ЁШЛАРДА ҒАЙРИИЖТИМОЙ УСТАНОВКА ВА ҚИЗИҚИШЛАР - ЖИНОЯТЧИЛИК ХУЛҚИНИ КЕЛТИРИБ ЧИҚАРУВЧИ ОМИЛ СИФАТИДА

*Умаров Бахриддин Менгбоевич,
Алфраганус университети “Педагогика ва психология” кафедраси профессори,
психология фанлари доктори*

Annotatsiya. Maqolada g'ayriijtimoiy ustanovka va qiziqishlarning yoshlarda jinoyatchilik xulqi kelib chiqishiga ta'sirining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari borasidagi mulohazalar muhokam qilingan. Xususan, g'ayriqonuniy ustanovka va qiziqishlar shaxsni jinoiy harakatga yo'naltiruvchi ichki kuch sifatida namoyon bo'lishi va jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga ta'sir qilishi, qiziqishlarning jinoiy harakatlar motivi sifatida namoyon bo'lishi, g'ayriqonuniy niyatning paydo bo'lishi va amalga oshirilishida o'smirning shaxsiy intilishi va qiziqishlarini o'zaro mos kelishi natijasida jinoyatchilik xulqi kelib chiqishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari borasidagi ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: g'ayriijtimoiy ustanovka, jinoyatchilik xulqi, qiziqishlar, g'ayriqonuniy niyat, axloqiy va ma'naviy e'tiqod, kriminal xulqli shaxs, yoshga bog'liq individual-psixologik xususiyatlar, moddiy qiziqish, ehtiyoj.

АНТИСОЦИАЛЬНЫЕ УСТАНОВКИ И ИНТЕРЕСЫ МОЛОДЕЖИ - КАК ФАКТОР, ВЫЗЫВАЮЩИЙ ПРЕСТУПНОЕ ПОВЕДЕНИЕ

*Умаров Бахриддин Менгбоевич
Профессор кафедры педагогики и психологии университета Альфраганус, доктор
психологических наук*

Аннотация. В статье рассматриваются социально-психологические особенности влияния антисоциальных установок и интересов на возникновение преступного поведения у молодежи. В частности, представлена информация о социально-психологических особенностях возникновения преступного поведения как результата проявления противоправных намерений и интересов как внутренней силы, направляющей человека к преступным действиям, и о влиянии на возникновение преступного поведения, проявлении интересов как мотива преступных действий, появлении и реализации противоправного намерения, а также о взаимной совместимости личных стремлений и интересов подростка.

Ключевые слова: антиобщественная установка, преступное поведение, интересы, ложный умысел, нравственные и духовные убеждения, лицо с преступным поведением, возрастные индивидуально-психологические особенности, материальный интерес, потребность.

ANTISOCIAL ATTITUDES AND INTERESTS OF YOUTH AS A FACTOR CAUSING CRIMINAL BEHAVIOR

Umarov Baxriddin Mengboevich

Professor of the Department of Pedagogy and Psychology at Alfraganus University,
Doctor of Psychology

Annotation. The article examines the socio-psychological features of the influence of antisocial attitudes and interests on the occurrence of criminal behavior among young people. In particular, information is provided on the socio-psychological features of the occurrence of criminal behavior as a result of the manifestation of unlawful intentions and interests as an internal force guiding a person to criminal acts, and on the impact on the occurrence of criminal behavior; the manifestation of interests as a motive for criminal acts, the appearance and realization of unlawful intentions, as well as on the mutual compatibility of personal aspirations and interests. a teenager.

Keywords: antisocial attitude, criminal behavior, interests, false intent, moral and spiritual beliefs, a person with criminal behavior, age-related individual psychological characteristics, material interest, need.

Manbalarda ta'kidlanishicha, ustanovka inson xulq-atvori va uning mazmunini belgilaydi va shaxsning o'z oldiga qo'ygan maqsadlarini amalga oshirish va faolligini ta'minlashda namoyon bo'ladi. Shu boisdan aytish mumkinki, g'ayriqonuniy ustanovka va qiziqishlar bolalar va o'smirlarda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishida ishtirok etadi va uning amalga oshirilishi uchun o'ziga xos ichki kuch vazifasini o'taydi. Boshqacha qilib aytganda, g'ayriqonuniy ustanovka jinoiy harakatga yo'naltiruvchi ichki kuch sifatida namoyon bo'lib, jinoyatchilik xulqining paydo bo'lishiga ta'sir qiladi va uning amalga oshirilishiga xizmat qiladi.

Ma'lumki, bolalar va o'smirlardagi qonunbuzarlik xulqi o'z navbatida o'smirning jinoiy harakatni amalga oshirish davrida qanday pozitsiyani egallashi, uning huquqiy, axloqiy me'yorlari va umumjamiyat manfaatlarini mustahkamlash va himoyalashga bo'lgan munosabatini belgilaydi. Bu xildagi pozitsiya (nuqtaiy nazar) tashqi, axloqiy, huquqiy talab va me'yorlarni, umuminsoniy qadriyatlarni hamda maqsad va vazifalarni mensimaslik, muqarrar axloqiy va ma'naviy e'tiqodning mavjud emasligi hamda muayyan salbiy hissiyotlarning kechishi bilan jinoyatchilik xulqining paydo bo'lishiga omil sifatida xizmat qiladi.

Biroq, ushbu yondashuv konkret qonunbuzarlik va jinoyatchi shaxsini tahlil qilishda yetarli emas. Chunki, sodir etilgan har bir jinoiy harakat birinchidan, o'smirning jinoiy harakatni amalga oshirishga tayyorligini aniqlash imkoniyatini bera olmaydi ikkinchidan, u jinoyatchining ichki istagi yoki xohshini har doim ham namoyon qila olmaydi. Uchinchidan esa, agar sodir etilgan jinoiy harakat birinchi marotaba sodir etilayotgan bo'lsa, u holda shaxsning ustanovkalari unda yorqin ifodalanmaydi. Shuning uchun ham unutmashlik kerakki, shaxs ustanovkasini aniqlash va tahlil qilish bir qator zaruriy qo'shimcha omillarni o'rganishni talab qiladi. Bunda birinchi navbatda inoiy harakat ixtiyoriy yoki boshqa biror ta'sir natijasida sodir etilganligini aniqlash lozim bo'ladi.

Anketa so'rovnoma natijalaridan ma'lum bo'lishicha, bolalar va o'smirlar tomonidan sodir etilgan jinoiy harakatlarning ixtiyoriy yoki ixtiyorsizligi to'g'risida to'laqonli ma'lumot bera olmadi. Shuning uchun tadqiqotimizda o'smirlar tomonidan sodir etilgan jinoiy harakatlarning qay usulda amalga oshirilganligini yanada oydinlashtirish maqsadida huquq targ'ibot organlari tomonidan voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi bo'yicha qo'zg'atilgan jinoiy ish hujjatlari, o'ta-onalar, o'qituvchilar tomonidan berilgan ma'lumotlarning kontent va katanamnistik tahlildan ham

foydalandik.

Anketa so'rovnomasi natijalaridan olingan ma'lumotlarning ota-ona va o'qituvchilardan olingan ma'lumotlar bilan to'ldirilishi bolalar va o'smirlar tomonidan sodir etilgan jinoiy harakatlarning ixtiyoriy yoki boshqa ta'sirlar asosida amalga oshirilganligi bo'yicha nisbatan to'liqroq ma'lumot berdi. Bu quyidagicha ko'rinishni hosil qildi. O'rganilgan 193 nafar respondentlarning 56,48 % da jinoiy harakat bolalar va o'smirlarning o'z ixtiyori bo'yicha sodir etilgan bo'lsa, 10,64 % tengqurlari ta'siri natijasida, 8,24 % kattalarning ta'sirida, 4,39 % ota-ona va yaqinlari hamda 11,84 % ilgari sudlangan kriminal xulqli shaxslar ta'siri natijasida sodir etilganligi aniqlandi. (1-jadval)

1-jadval

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ixtiyoriy yoki boshqa ta'sirlar natijasida sodir etilish ko'rsatkichi (n=193)

№	Ta'sir ko'rsatuvchi omillar	12-13 yosh	14-15 yosh	16-17 yosh	O'rta-cha
1.	Hech kimning ta'sirisiz, ixtiyoriy sodir etilgan	54,86	57,03	55,64	56,48
2.	Tengqurlari ta'siri ostida	10,02	10,14	11,46	10,64
3.	Kattalarning ta'siri ostida	7,94	8,06	9,89	8,24
4.	Ota-ona va yaqinlari ta'siri natijasida	4,76	4,23	4,92	4,39
5.	Delinkvent xulqli, ilgari sudlangan kishilar ta'sirida	11,74	12,32	10,42	11,84
6.	Javob bermaganlar	10,76	8,22	7,66	8,40

Olingan statistik ma'lumotlarning ko'rsatishicha, Respublikamizda 2022 yilda bolalar va o'smirlar tomonidan sodir etilgan jinoiy xatti-harakatlarning chorak qismi kattalarning ishtiroki yoki ta'siri ostida amalga oshirilgan. Ushbu holat tahlil qilib ko'rilganda, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi ko'pincha kattalarning qistovi, taklif va iltimoslari hamda o'zaro kelishuv va birgalikda spirtli ichimlik iste'mol qilish asosida sodir etilayotganligi kuzatildi. Bunday jinoiy harakatlarni sodir etish niyati ko'pincha, bolalar va o'smirlarda muayyan vaziyatlarning ta'siri natijasida to'satdan paydo bo'lganligi kuzatiladi. Bunga bolalar va o'smirlarning yosh xususiyatlari ya'ni, ularda qat'iy hayotiy ustunovkalarining mavjud emasligi, axloqiy va huquqiy qarashlarning shakllanmaganligi, tajriba va dunyoqarashning yetarli emasligi kabilar sabab sifatida namoyon bo'ldi. Shuningdek, o'smirlik yoshiga xos bo'lgan hissiy beqarorlik, qo'zg'aluvchanlik, ta'sirlanuvchanlik xususiyatlari va yuzaga kelgan muammoli vaziyatlarni to'g'ri baholay olish malakasining yetishmasligi hamda o'y va niyatlarni tezroq amalga oshirishga bo'lgan intilishning kuchliligi ularda g'ayriqonuniy harakatlarni amalga oshirish to'g'risidagi niyatning paydo bo'lishiga olib kelganligi aniqlandi.

Biroq, unutmaslik kerakki, muayyan vaziyatlar yoki tashqi ta'sirlarning barchasi ham bolalar va o'smirlarda jinoiy harakatlarni amalga oshirish niyatining paydo bo'lishiga sabab bo'lmaydi. Qachonki, o'smir xulq-atvori va xarakter xislatlaridagi o'zgarish bilan tashqi ta'sir o'rtasida yaqinlik, bog'liqlik yuzaga kelsa, g'ayriqonuniy harakatlarni amalga oshirish niyati paydo bo'ladi. G'ayriqonuniy niyatning paydo bo'lishi va amalga oshirilishiga o'smirlarning shaxsiy intilishi va qiziqishlari ham ta'sir ko'rsatadi.

Kuzatishlarimiz va statistik ma'lumotlardan ma'lum bo'lishicha, bolalar va o'smirlarda

g'ayriqonuniy xatti-harakatlarga yo'naltirilgan ustanovkalar ko'pincha mahallalarda, ko'cha ko'yda va maktabda shakllangan noaxloqiy, g'ayriqonuniy xulqli o'smirlar guruhi tomonidan singdiriladi. O'smirning bo'nday guruhlar orasiga tushib qolishi va unda uzoq muddat ishtirok etishi ularda noqonuniy xatti-harakatlarga nisbatan shakllangan ustanovkaning chuqurlashishiga va surunkali tus olishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun bunday guruhga tushib qolgan o'smirlarni ota-onalar imkon qadar tezlik bilan ular orasidan olib chiqishi, ularning jinoyatchilik ko'chasiga kirib ketishlarini oldini olishda muhim hisoblanadi.

Bolalar va o'smirlarda jinoyatchilik xulqining shakllanishiga muayyan ustanovkalar bilan bir qatorda, ularning qiziqishlari ham o'ziga xos tarzda ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Qiziqishlarning jinoyatchilik xulqi shakllanishiga ta'siri xususida fikr yuritishdan avval qiziqishlar tushunchasi to'g'risida, ya'ni qiziqishning ob'ektiv va sub'ektiv jihatlari, psixologik mazmuni to'g'risida biroz tuxtalib o'tmoqchimiz.

Ma'lumki, qiziqishlar ijtimoiy-psixologik mazmuniga ega bo'lib, ijtimoiy-tarixiy rivojlanish jarayoni mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Qiziqish ijtimoiy muhit shart-sharoitida jamoada, ijtimoiy munosabatlarda shakllanadi hamda u shaxs xohish irodasi va ongiga bog'liq bo'lmagan holda ehtiyojlarni qondirish maqsadida muayyan obektga yo'naltirilgan bo'ladi. Bu qiziqishning obektiv mazmunga ega ekanligini ko'rsatadi. Biroq, qiziqishning subektiv asosi ham mavjud bo'lib, u kishi faoliyatini yo'naltiruvchi, undovchi motiv sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, qiziqish nafaqat mazmun jihatdan, balki namoyon bo'lish shakli bo'yicha ham shaxsning psixologik xususiyatlariga bog'liq bo'ladi.

Qiziqishning jinoiy harakatlar motivi sifatidagi o'rni o'rganish jarayonidan ayon bo'ladiki, voyaga yetmagan yoshdagi jinoyatchi o'z qiziqishi yo'naltirilgan ob'ektning mazmun va mohiyatini, uning ahamiyatini to'laqonli anglab yetmaydi. Ammo, ushbu ob'ektga nisbatan bo'lgan emotsional qiziqish o'smirda turli xil qarama-qarshi yondashuvni keltirib chiqarishi mumkin. Shu boisdan ko'pincha, o'smirning qiziqishi noturg'un, beqaror va tarqoq xarakterga ega bo'lib, biror bir mashg'ulot yoki predmetga nisbatan o'zgaruvchan ko'rinishli ishqibozlik sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotimiz natijalarining ko'rsatishicha, voyaga yetmagan yoshdagi jinoyatchilarning qiziqishlari aksariyat hollarda nafaqat beqaror, balki bir-birini inkor qiladigan xarakterga ham egaligi kuzatildi. Masalan «bo'sh vaqtingda nima bilan shug'ullanishni yaxshi ko'rasiz»? deb berilgan savolga respondentlarning kitob o'qish bilan mashg'ul bo'laman deb bergan javoblari 18,0% ga teng bo'lgan bo'lsa, «o'qishga, bilim olishga qiziqasizmi»? deb berilgan savolga respondentlarning 16,4 foizi qiziqaman deb javob berishgan. Ushbu holat ularning qiziqishlari bir-birini inkor etayotganligini yoki bir-biriga unchalik to'g'ri kelmayotganligini ko'rsatadi. Chunki, birinchi savol - kitob o'qish bilan shug'ullanishga qiziqish ko'rsatkichi ikkinchi savolning bilim olishga, o'qishga nisbatan bo'lgan qiziqish ko'rsatkichidan ancha farq qiladi (2-jadval)

2 - jadval

Jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlarning qiziqishlarini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan ijtimoiy-psixologik so'rovnoma natijalari ko'rsatgichi (n=193)

№	Savollar	11-13 yosh	14-15 yosh	16-17 yosh	O'rta-cha
1.	Bo'sh vaqtingda nima bilan shug'ullanishni yaxshi ko'rasiz?				
	a) sport bilan shug'ullanishni	49,7	57,6	62,4	62,8
	b) badiy kitob, gazeta va jurnalo'qishni	32,0	18,2	15,6	18,0
	v) hech narsa bilan shug'ullanishni xush ko'rmayman	18,3	24,2	22,0	19,2
2.	O'qishga, bilim olishga qiziqasizmi?				
	a) qiziqaman	19,5	18,6	12,6	16,4
	b) ba'zan qiziqaman	23,3	20,0	14,4	19,2
	s) qiziqmayman	57,2	61,4	73,0	64,4
3.	Kollej, litsey yoki oliy dargohlarda o'qishni va kasb egallashni xohlaringiz?				
	a) xohlar edim	55,2	37,2	40,4	40,0
	b) bilmadim	12,8	14,4	10,4	12,4
	s) xohlamayman	32,0	48,4	49,2	47,6
4.	Ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullanishga qanday qaraysiz?				
	a) yaxshi	36,4	10,8	4,6	18,0
	b) javob berishim qiyin	-	10,6	11,2	9,6
	v) ba'zan shug'ullansa bo'ladi	18,6	14,6	12,0	15,3
	g) salbiy	45,0	64,0	72,0	57,2
5.	Ertangi hayoting yoki turmushing qanday bo'lishini xohlaringiz?				
	a) yaxshi	28,6	23,8	27,8	21,4
	b) menga baribir	20,4	27,2	29,6	26,6
	v) o'ylab ko'rmaganman	51,0	49,0	42,6	52,0
6.	Sa'natga qiziqasizmi?				
	a) qiziqaman	18,6	13,3	12,4	13,7
	b) qiziqmayman	67,2	67,4	78,0	72,6
	v) bilmadim	14,4	19,3	9,6	14,7
7.	Shirin taom va shirinliklarni yoqtirasizmi?				
	a) yoqtiraman	86,2	79,8	61,4	73,1
	b) unchalik emas	12,2	17,3	24,2	18,3
	v) yoqtirmayman	1,6	2,9	14,4	8,7
8.	Spirтли ichimlik ichish yoki ta'maki chekish sizga yoqadimi?				
	a) yoqadi	10,6	20,3	56,8	42,4
	b) unchalik emas	14,8	16,0	24,7	20,7
	v) yoqmaydi	74,5	63,7	18,5	36,9
9.	Chiroyli, qimmatbaho kiyim kiyishni yoqtirasizmi?				
	a) yoqtiraman	18,4	40,2	56,0	48,2
	b) unchalik emas	24,9	21,2	15,6	17,4
	v) menga farqi yo'q	56,7	38,4	28,4	34,4
10.	Maboda o'g'irlik qilganingda eng avvalo nimani olgan bo'lar edingiz?				
	a) pulni	26,3	31,0	38,9	34,8
	b) qimmat baho buyumlarni	20,4	28,2	26,4	25,6
	v) oziq-ovqat va shirinliklarni	23,6	13,4	8,6	18,4
	g) kiyim-kechakni	12,2	10,4	9,5	10,7
	d) to'g'ri kelganini	16,9	17,0	16,6	16,5

Yuqoridagi foizlardan ko‘rinadiki, bolalar va o‘smirlarda qiziqishlarning ba‘zan bir-birini inkor etish holati ularda yosh ortib borishi bilan kamayib borganligi kuzatiladi. Ushbu vaziyatni tahlil qilib ko‘radigan bo‘lsak, ulardagi bunday holatni bolalar va o‘smirlarning yosh xususiyatiga, muayyan faoliyatga yoki predmetga nisbatan bo‘lgan qiziqishlarining beqarorligiga, muqarrar hayotiy pozitsiyaning shakllanmaganligiga bog‘lab tushuntirish to‘g‘ri bo‘ladi.

Bolalar va o‘smirlarda qiziqishlarning namoyon bo‘lish ko‘rsatkichi quydagi ko‘rinishlarni hosil qildi. Respondentlarning 62,8% bo‘sh vaqtimda sport bilan shug‘ullanishni xush ko‘raman deb javob berishgan bo‘lsa, 19,2% i «hech narsa bilan shug‘ullanmayman» - deb javob berishgan. Yosh davriga ko‘ra, sport bilan shug‘ullanishga nisbatan bo‘lgan qiziqish yosh ortib borishi bilan yorqinroq namoyon bo‘lib borganligi kuzatiladi. Masalan 11-13 yosh davrida sport bilan shug‘ullanishga nisbatan bo‘lgan qiziqish 49,7 % ni tashkil qilgan bo‘lsa, 16-17 yoshda bu ko‘rsatkich 62,4% ga teng bo‘lgan. O‘z navbatida respondentlarning 19,2 % i hech narsa bilan shug‘ullanmayman deb javob berishganligining guvohi bo‘lamiz. Ularning fikricha, bo‘sh vaqtimni o‘zim xohlaganday ya‘ni, ko‘chada aylanib yurish, ichish, chekish, sayr qilish, o‘g‘irlik, bezorilik, bosqinchilik qilish bilan o‘tkazish ularga ma‘qul ekanligi aniqlandi.

Ushbulardan xulosa qilib aytish mumkinki, g‘ayriijtimoiy xatti-harakatlarga nisbatan bo‘lgan qiziqish bolalar va o‘smirlarda juda kam foizni ko‘rsatadi (19,2 %). Qolgan katta qismi, ya‘ni, 62,8 va 18,0 foizi sport va kitob o‘qish bilan shug‘ullanishga bo‘lgan qiziqishni nomoyon qilmoqda. Bu shundan dololat beradiki, jinoyatchilik xulqiga ega bo‘lgan bolalar va o‘smirlar o‘zlarining g‘ayriqonuniy harakatlariga nisbatan bo‘lgan qiziqishlarini yashirishga harakat qiladilar. Shuning natijasida tadqiqotimizda ishtirok etgan respondentlarda garchand jinoiy harakatlarga nisbatan qiziqish darajasi past bo‘lsada, ular tomonidan jinoiy harakatlarning amalga oshirilganlik holatini ko‘rishimiz mumkin.

Kuzatishlarimizdan ma‘lum bo‘lishicha, bolalar va o‘smirlarning jinoiy harakatlari shaxs xususiyati va ijtimoiy vaziyatlarga bog‘liq holda yoki moddiy boyliklarga qiziqishlarning ta‘siri ostida sodir etilganligi kuzatildi. Tadqiqotimiz natijalaridan ma‘lum bo‘lishicha, moddiy qiziqishlar bolalar va o‘smirlarda yosh davriga ko‘ra, turlicha namoyon bo‘ldi. Masalan 11-15 yoshda asosan «gastronomik», yani oziq-ovqatga (shirinlik, konfet, morojne, shirin ta‘om) nisbatan bo‘lgan qiziqish yorqin ifodalanadi. Buni so‘rovnoma «shirin taom va shirinlikni yoqtirasanmi» deb berilgan savolga 12-15 yoshli bolalarning 86,2% yoqtiraman deb, yoqtirmayman deb esa 1,6 % i javob berganliklari holati ham ko‘rsatib turibdi.

12-13 yoshda spirtli ichimlikni iste‘mol qilish va tamaki chekishga nisbatan bo‘lgan qiziqish boshqa yosh davriga qaraganda ancha kam ko‘rsatkichga ega ekanligi kuzatildi. Ya‘ni bu yoshda spirtli ichimlik istimol qilish va tamaki chekishga nisbatan bo‘lgan qiziqish ko‘rsatkichi 10,6% ga teng bo‘lsa, 16-17 yoshda keskin oshganligi, xususan 56,8 % ga ko‘tarilganligini ko‘ramiz. Shuningdek, bu yoshga kelib yaxshi kiyinish va kiyim – kechakka nisbatan bo‘lgan qiziqish ham nisbatan oshganligi kuzatiladi. (48,2%)

16-17 yoshga kelib «gastronomik» qiziqish ikkinchi darajaga tushganligi kuzatiladi. Birinchi darajaga esa, yuqorida ta‘kidlanganidek, spirtli ichimlikka, tamaki chekishga nisbatan bo‘lgan qiziqish ko‘rsatkichi chiqqanligining guvohi bo‘lamiz. Shuningdek, bu yoshga kelib pulga qiziqishning ham ortganligi kuzatiladi. Shuning uchun ham «maboda o‘g‘irlik qilganingda eng avvalo nimani olgan bo‘lar eding»? deb berilgan savolga ularning 34,8 % i pulni olgan bo‘lar edim deb javob berishgan. «Qimmatbaho buyumlarni» va «to‘g‘ri kelgan narsani olgan bo‘lar edim» degan javobi ikkinchi va uchunchi o‘rinlarni egallaydi. (25,6%, 16,5%) (2-jadval)

Tadqiqotimiz natijalariga ko‘ra, nosog‘lom oilaviy muhitda o‘sgan, moddiy jihatdan yetarlicha ta‘minlangan biroq, ma‘naviy va axloqiy jihatdan talabga javob bermaydigan bolalar

va o'smirlardagi g'ayriijtimoiy qiziqishlar xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun ham moddiy jihatdan yetarlicha ta'minlangan voyaga yetmaganlar tomonidan ham ba'zan jinoyat xatti-harakatlar sodir etiladi.

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, bolalar va o'smirlar ma'naviy va ruhiy jihatdan qashshoqlashsa ular yovo'zlashadi. Yovo'zlik, bemehrlik, hasad, irodasizlik esa kishini jaholatga, tubanlikka yetaklaydi. Ushbulardan kelib chiqib biz jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlarning ma'naviy va ruhiy sohalarga nisbatan qiziqishlarini ham o'rganishga harakat qildik.

Tadqiqotimiz natijalaridan ma'lum bo'lishicha, o'rganilgan respondentlarda o'qishga, bilim olishga, kasb egallashga, ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullanishga, sa'natga, adabiyotga nisbatan bo'lgan qiziqishlari juda past ko'rsatgichga egadir. Masalan, «O'qishga, bilim olishga qiziqasanmi?» deb bergan savolimizga respondentlarning 64,4% i qiziqmayman deb, 19,2 % i ba'zan qiziqaman deb javob berishgan. Shuningdek, «Litsey, kollej va oliy dargohlarda o'qib kasb egallashlikni xohlarmiding?» deb berilgan savolga ham 40,0% respondentlar xohlar edim deb javob berishgan. 47,6 % respondentlar esa xohlamayman deb ko'rsatishgan. (2- jadval)

Bilim olishga nisbatan bo'lgan qiziqishning sustligi o'smirda qat'iy hayotiy maqsad, orzu va intilishning yo'qolishiga olib keladi. Shu boisdan o'rganilgan respondentlarda ertangi hayoti, kelajagi haqidagi tasavvur darajasi ancha past va ularda beparvolik, muayyan intilishning yo'qligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Adabiyotga, sa'natga nisbatan qiziqishning yo'qligi yoki uning ancha past darajada bo'lishi bolalar va o'smirlarda ijtimoiy turmush voqea-hodisalarini o'zgacha ko'rinishda qabul qilishga, tushunishga olib keladi va turmush qiyinchiliklaridan, hadiksirashni yuzaga keltiradi. Muammoli vaziyatlarni noto'g'ri baholash, talqin qilishga sabab bo'ladi. Oqibatda xulq og'ishining kelib chiqishiga va turli xil noqonuniy xatti-harakatlarning sodir etilishiga zamin yaratiladi.

Bolalar va o'smirlarda o'qishga, bilim olishga nisbatan bo'lgan qiziqishning yo'qligi ularning ruhiy va ma'naviy olamiga, xulq-atvoriga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday bolalar va o'smirlar odatda maktabda tartib qoidalarini buzuvchi, fanlarni sust o'zlashtiruvchi, sinfdoshlari, o'qituvchilari bilan tez-tez tortishuv va janjalga boruvchi va "ikkichi" bo'ladilar. Bundaylar ko'pincha bezorilar to'ldasiga qo'shib ketadilar va katta yoshdagi kriminogen xulqli, ilgari sudlangan kishilarning sherigiga aylanadilar.

Kuzatishlarimizga qaraganda, jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlarda texnikaga, sportga va turli xil ijodiy ishlarga nisbatan bo'lgan qiziqish boshqa tengqurlariga nisbatan ancha pastdir.

Jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar bilan boshqa tengqurlari o'rtasida bu sohalarga nisbatan bo'lgan qiziqishlar quyidagilar bilan farqlanadi:

- madaniy, ma'rifiy va ma'naviy sohalardan foydalanish imkoniyatining cheklanganligida;
- kinoteatr va turli xil madaniy dam olish dasturlarida ishtirok etish orqali bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish bo'yicha farqlilikda;
- o'z yo'nalishi bo'yicha kanallardan olingan axborotlarga o'chlik va shular asosida kunni o'tkazishda;
- ta'lim-tarbiya, madaniy va ma'rifiy sohalarga nisbatan bo'lgan qarashlarida;
- qiziqishlarning kamligi va ijtimoiy sust hayot tarzini xush ko'rishlikda;
- bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanish o'rniga ko'chada bekorchilikdan birovlarning jig'iga tegish, ichish, chekish, azart o'yinlar bilan shug'ullanishda;
- oila a'zolari haqida o'ylash hissining yo'qligida;
- o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar va boshqalar bilan bo'lgan aloqaning, muomala munosabatning yaxshi emasligida va shu kabilar bilan farqlanishi kuzatiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib qayd etish mumkinki, g'ayriijtimoiy ustanovka va qiziqishlar bolalar va o'smirlarda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdurasulova Q. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi va uning oldini olish muammolari. "Qonun himoyasida", 2001, №1. - 23-26 b.
2. Ганишина И.С. Неблагополучная семья и девиантное поведение несовершеннолетних. Учебное пособие - М., 2006. Издательство МПСИ. - 345 б.
3. Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. - М., 1981. - Б. 23-24.
4. Змановская Е.В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения) – М., 2007, 4 - ое издание. – 285 б.
5. Umarov B.M. O'zbekistonda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik muammolari. – T., 2008. - 215 b.